

Neden “en az 3 çocuk”?

- ✓ *İdeoloji uğruna toplumdaki ailelerin tutumunda, değerinde, davranışında bir farklılık yaratmak, bu topluma ne kazandıracaktır?*

Mümtaz Peker

mumtazpeker@hotmail.com

İnsanlık tarihinin başlangıcından, 1700'lü yıllara kadar süren uzun zaman diliminde yaşanan yüksek doğum-ölüm hızlarına (binde 36-35) göre dünya nüfusunun çok düşük artışı (binde bir) gerçekleşti. 1750'li yıllarda başlayan sanayileşme ile birlikte Batı Avrupa'da ölüm hızları azalmaya başladı. Yaklaşık iki yüzyıl süren ölüm hızı azalışı 1940'lı yıllarda binde 14-15 düzeyine geriledi. Uzun bir dönem boyunca süregelen yüksek doğurganlık hızı, düşmeye başlayan ölüm hızlarından ancak 150 yıl sonra azalmaya başladı. Doğum-ölüm hızlarının en yüksek olduğu 1850'li yıllarda Batı Avrupa'da nüfus artış hızı yüzde 1,2 düzeyinde gerçekleşti. Dünya tarihinde bu zamana kadar görülmeyen nüfus artışı karşısında ne yapılması gerektiği konusunda Avrupa toplumlarında dini liderler ve üniversite çalışanları önderliğinde büyük bir tartışma başladı. Tartışmanın temel nedeni; nüfusun bu hızla artması halinde 58 yıl sonra ikiye katlanmasının yaratacağı sorunlarla nasıl baş edileceğiydi?

Toplumda sağlanan uzlaşma sayesinde 1850'li yıllardan başlamak üzere doğum hızları da düşmeye başladı. 1940'lı yıllarda doğum-ölüm hızları düşük düzeyde (binde 16-14) yeni bir dengeye kavuştu. Batı Avrupa'da sanayi temelli olmak üzere nüfus iki yüzyıl içinde yüksek doğum-ölüm hızlarından, düşük doğum-ölüm hızlarının yaşandığı yeni bir dengeye kavuştu. Ulaşılan bu yeni dengede nüfus artışı yine az olduğu için nüfusun ikiye katlanması için artık uzun yılların geçmesi gerekiyordu.

Batı Avrupa'da doğum-ölüm hızlarında görülen düşme; aile geliri, kadının eğitimi, sosyal tabakalaşma gibi değişkenlerle açıklandı. En yüksek doğurganlığın; düşük gelirli, temel eğitimi olmayan kadınların ailelerinde olduğu görüldü. Alt-alt orta sosyal tabakadaki ailelerin, üst, üst orta tabakadaki ailelere göre daha çok çocuk sahibi oldukları saptandı. (1)

Batı Avrupa nüfusunda görülen bu değişim “nüfussal dönüşüm kuramı” ile 1947'de C.P. Blacker (2) tarafından beş aşamalı olarak açıklandı. Kuram daha sonra nüfusbilimciler arasında üç aşamalı olarak büyük kabul gördü. (3) Kuramın ilk evresi 1940'lı yıllarda az gelişmiş ülkelerin yaşadığı örneği de açıklıyordu. O yıllarda sorulan soru, “Az gelişmiş ülkelerdeki nüfussal dönüşüm nasıl olacaktı?”. Sosyal bilimlerde hiçbir bilimcinin tahmin edemediği büyük dönüşüm 1935-1955 döneminde az gelişmiş ülkelerin ölüm hızlarındaki ani düşüşte görüldü. Az gelişmiş ülkelerdeki ölüm hızı düşüşünü, sanayileşmiş ülkelerin geliştirdiği tıbbi teknoloji olanaklarının, etkin halk sağlığı hizmetleriyle halkın ayağına götürülmesi sağladı. Az gelişmiş ülkelerde ölüm hızlarının örneği yirmi yıl içinde birden değişti; fakat doğurganlık yüksek düzeyini koruduğu için bu ülkelerde nüfus artışı, tarihte görülmeyen hızla (%2,5-3) artmaya başladı.

Az gelişmiş ülkelerde nüfusun 24-28 yılda ikiye katlanmasının yarattığı, şimdiye değin görülmeyen nüfuslanma, büyük tartışmayı başlattı: Nereye gidiyoruz? **Nüfus bombası** olarak tanımlanan olayın ne kadar süreceği, dünya nüfusunun ulaşacağı büyüklüğün getireceği sorunlar konu ile ilgili çevrelerde büyük heyecan uyandırdı. Hızlı nüfus artışının sürmesi halinde, dünya kaynaklarının ciddi biçimde zorlanacağı, gelişmekte olan ülkelerde yetersiz olan ekonomik koşulların sefaletle dönüşeceği, çevre koşullarının kötüleşeceği, tartışmaların özünü oluşturdu.

ATATÜRK DÖNEMİ ÇÖZÜMÜ

Türkiye bu sorunu akılcı biçimde çözümlleyen ender ülkelerden biri oldu. **Mustafa Kemal Atatürk** ve kadrosunun, savaş sonrası haklı nedenlerle Cumhuriyet'in ilk yıllarında aklın öncülüğünde yürüttükleri doğurganlığın yüksek düzeyini koruması, ölümlerin azaltılması, dışgöçün özendirilmesi ilkesi 1960'lı yıllarda yeniden gözden geçirildi. Doğum-ölüm hızlarında görülen yeni dengede doğumların yüksek hızla sürmesinin, amaçlanan ekonomik büyümeyi gerçekleştirmeyeceği savunuldu. Hedeflenen ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için yeni bir yol benimsendi: Ailelerin ideal buldukları, doğurmak istedikleri, bakabilecekleri kadar çocuğa sahip olabilmeleri için, kamunun gerekli sağlık hizmetini sunacağı bir politika izlenecekti. Politika doğru idi; fakat 1965'ten sonra yönetime gelen hükümetler nedense ipe un sermeye başladı.

Burada dikkati çeken temel nokta her iki dönemde sorunu çözmek için aklın öncülüğünde bilimden yararlanmak oldu. Uzun yıllar kamu yönetiminde dini kuralların geçerli olduğu bir topluma, sorunun çözümü için dinsel söylemle yaklaşılmadı. Türkiye'nin başarısı bundan kaynaklandı. Hükümetler gerekli önlemleri ciddi bir şekilde uygulamasalar da, ailelerin büyük çoğunluğu istedikleri, bakabilecekleri çocuğa sahip olma konusunda bilinçli davranışta bulundular. Konunun akıl-bilim bağlamında kendilerine aktarılmasının büyük önemi oldu.

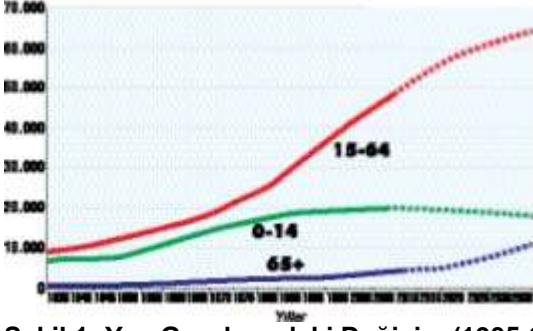
Türkiye'de yaklaşık elli yıl içinde (1960-2010) bir kadının hayatı boyunca doğuracağı çocuk sayısı (**Toplam Doğurganlık Hızı**-TDH) 5,5 çocuktan, 2,1 çocuk düzeyine düşürüldü. 1935-1955 döneminde birden düşürülen kaba ölüm hızı dışında, 1960-2010 döneminde bebek-çocuk-anne ölüm hızlarını da büyük ölçekte düşürme başarısı gösterildi. Türkiye'de nüfus artışı, düşük doğum-ölüm hızları altında yeni bir dengenin eşliğine geldi.

Ülkemizin nüfus konusunda bilgi üreten araştırma kurumu çalışanları (Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü / HÜNEE) ile nüfus konusunda strateji belirleyen Devlet Planlama Teşkilatı uzmanları bu bilgiler ışığında yaptıkları ayrı çalışmalar sonucu ülke nüfusunun 2035-45 yıllarında 93-98 milyon aralığında kararlı/durulmuş bir nüfusa ulaşacağı öngörüsünde bulundu. Örneğin HÜNEE nüfusbilimcileri 2007 yılında bir annenin kendi yerine doğum yapacak bir kadın bırakması, 2020 yılında bebek ölüm hızının binde 15 olması, dış net göçün 50 000 düzeyinde sabit olması halinde 2030-35 yılında ülke nüfusunun 93,4 milyon olacağını tahmin ettiler (Çizelge 1).

	Temel Yıllar Tahmin Dönemi	
	2008-2008	2030-2038
Net Öreme Hızı	1.047	0.887
Doğustaki Yaşama Umudu		
Kadın	72.9	77.8
Erkek	68.1	72.8
Toplam	70.4	75.3
Bebek Ölüm Hızı	28.1	9.9
Nüfus	68.914.000	93.406.000
Kaba Doğum Hızı	19.6	12.8
Kaba Ölüm Hızı	6.3	6.3
Nüfus Artış hızı	%1.4	%0.5

Çizelge 1: Nüfus Projeksiyonu Sonuçları.⁵

DPT uzmanları da benzer sonuca ulaştılar. Her iki çalışmanın ortak bulgusu 65+ yaş nüfusunun artacağı, 2035'ten sonra toplam nüfus içindeki sayısının 10 milyonu aşacak olmasıydı (Şekil 1).

Şekil 1: Yaş Gruplarındaki Değişim (1935-2035)⁵

Türkiye'nin Yeni Sorun Alanları

2000'li yıllarda görülen bu dönüşümle birlikte Şekil 1'de görüldüğü gibi ülkenin yeni sorun alanı üç noktada oluşmaya başladı. Azalan doğurganlık ile birlikte 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içinde azalması çok anlamlıydı. Aileler istedikleri çocuğa sahip olma yanında, bu çocuklarının nitelikli olarak yetişmesi için gerekli ekonomik kaynakları onlara aktarabilecekleri davranışları gösteriyorlardı. Toplumda çoğu ailede(%75) çocuğa verilen değer; ekonomik değerden(çok çocuklu) psikolojik değere (az çocuklu) dönüşmüştü. Kamu toplumda görülen bu değer dönüşümüne göre çocukların nitelikli olarak yetiştirilmesi için sağlık, eğitim örgütlenmesinde yeni kuralları içeren kurumsallaşmayı vakit geçirmeden sosyal sistem içinde oluşturmalıydı.

Yaşlanan nüfus a ilişkin olmak üzere, toplumumuzun değerleri ile örtüşen, bizler için özel olan büyüklerimize vefa duygumuzun gereği onları hayata bağlayacak, yeni kurallar bütünü içinde oluşturulacak yepyeni kurumsallaşma modeli çalışmaları başlatılabilirdi. Bunun yanı sıra nüfus tarihinde bir kez karşılaşacağımız, toplam nüfus içinde büyüklükleri en yüksek orana ulaşan çalışma çağı nüfusuna gerekli istihdam koşullarının nasıl yaratılabileceği çalışması yapılabilirdi.

2000'li yıllarda iktidar olan **R.T. Erdoğan** hükümetleri nedense bu konularda iç dinamikteki değişimleri zamanında görmediği için, gerekli önlemleri almada hep geç kaldı. Önerilen çözümler sürekli merkez ülke kaynaklı oldu. Bunlar başta sağlık olmak üzere hemen "dönüşüm söylencesi" adı altında uygulamaya kondu. Arkasından diğerleri gelmeye başladı.

Nüfussal (Demografik) dönüşüm tüm gelişmekte olan ülkelerde yaşandığı için, merkez ülke gerekli mali yardımlar için hepsine sosyal güvenlik konusunda değişim yapmalarını öneriyordu. Ülkemizde de düşen ölüm hızlarından ötürü doğumda, herhangi bir yaşta yaşam umudunun 70'li yaşlara ulaşması, TDH'nin bir ülkenin kendisini ancak yenileyebilecek düzeye (TDH=2,1) gelmesi sonucu oluşan, karşılaşılacağımız yeni sorunları öne süren merkez ülke kaynaklı örgütlerin bastırmasıyla, Erdoğan hükümeti sosyal güvenlik örgütlenmesini yeniden yapılandırdı. Başbakan attığı imzanın daha mürekkebi kurumadan, tanık olarak katıldığı evlenme töreninde bu kez ideolojisine dayanan görüşünü ortaya koymada sakınca görmedi. Geline evlilik cüzdanını uzattı:

"- **En az üç çocuk!**" isteği olan ideolojisini açıkça belirtti.

Üç çocuk söylemi Başbakan Erdoğan tarafından olduğu gibi, üst düzey yöneticiler, bu ideolojiyi benimseyenler tarafından etkin biçimde medyada sürekli gündeme getirilmeye başlandı. Doğurganlığın ekonomik kuramına ülke nüfusbilimcileri olarak fazla bir katkımız olmadı; fakat Başbakan Erdoğan çamaşır makinesi ile çocuk bezi yıkamanın, kolaylaşmasından ötürü, artık ailelerin çok çocuk yapabilecekleri görüşünü ileri sürdü.

Nüfusun büyük çoğunluğunun (%80) kentlerde yaşadığı bir toplumda elde edilen kentsel gelirle, aileye doğumla katılan her bireye; sağlık, bakım, eğitim, istihdam, ev sahibi olma konularında ekonomik kaynakların nasıl yaratılacağından söz etmedi. Orta ve alt tabakalarda her doğumun

ailenin yoksulluğunu arttırdığını görmedi. Bunları nedense yok saydı. İdeolojisine göre doğanın rızkını Allah verirdi.

Başbakan Erdoğan, nüfussal dönüşümle oluşan yukarıda tanımladığımız yeni sorun alanlarına görevi gereği çözüm bulmayı bir kenara koydu; 2038'de 11 milyona ulaşacak yaşlı nüfusu temel sorun olarak gördü. Bunun çözümü için çareyi buldu: Yaşlı bir toplum olmamak için "Allah ne verdi ise!", doğurganlığı arttırmamız gerekiyordu. Yüksek doğurganlık ona göre her sorunu çözüyordu. Büyükşehir mi olmak istiyorduk? "Az kaldı Malatyalılar. Ha gayret!"

Tartışma Yapılıyor mu?

Başbakan Erdoğan ülkemizde yeniden yüksek doğurganlığa dönüşün getireceği faydalar için sosyal bilimcileri araştırma yapmaya çağırdı. Bilgi üretilmedi; fakat tartışma gazetelerde, televizyonlarda sığ biçimde şöyle yapılmaya başlandı: İki çocukla nüfus aynı kalır; fakat bunların evlenme yaşına kadar ölüm riskleri ya da evlenmemeleri halinde nüfus azalmaya başlar. Bu nedenle işi sıkı tutmak, en azından 3 çocuk yapmak gerekir. Güvenli olmak için 5 çocuk en iyisi olabilir.

Önerilen 3 ve 5 çocukla ülke nüfusunun ne olabileceğini kısaca tartışabiliriz: Evlenen her kadının hayatı boyunca 3 ya da 5 çocuk doğuracağı varsayımına göre ülkenin TDH bu düzeye yükselir. Azalan TDH, nüfus yaşlandıkça artan ölüm hızı örüntüsüne göre TDH-nüfus artışı arasındaki ilişki modellemesi, ülkemiz örneği ile **Tomas Frejka** tarafından yapıldı.⁽⁶⁾ Uluslararası örgütler (IMF, BM, Dünya Bankası) tarafından benimsenen bu çalışmaya göre gelişmekte olan ülkelerin gelecekteki nüfus büyüklükleri tahmini yapıldı.

Bizim buradaki konumuz azalan değil, artan toplam doğum hızı ile durağan bir ölüm hızı kurgusuna dayanıyor. Buna göre T. **Frejka'nın modelinden** yararlanarak TDH-nüfus artışı ilişkisinden bulduğumuz nüfus artışı (r), aileler 3 çocuğa sahip olduğunda (r= 1,3), 5 çocuğa sahip olduğunda (r=2,1) oluyor. Bulunan nüfus artış hızlarından nüfusun ikiye katlanma süresi ise şöyle:

- **Aileler 3 çocuğa sahip olursa 54 yıl, 5 çocuğa sahip olmalarında 33 yılda nüfusumuz 2'ye katlanacak. Başka bir anlatımla eğer evli çiftler 3 çocuk sahibi olurlarsa ülke nüfusu 2066'da 150 milyona, 5 çocuk sahibi olurlarsa, 2045'te 150 milyona ulaşacak.**
- **Esas sorun bundan sonra görülmeye başlayacak. Her annenin, kendi yerine doğum yapacak kadın sayısı artacağı için (üç çocukta 1.35, beş çocukta 2.40 doğum yapacak kadın olacak) nüfusun ikiye katlanma ya da 300 milyon nüfusa ulaşma süresi kısıllanacak.**

Bu nüfusun 250 milyonu şehirlerde yaşayacağı için kentsel yaşam sorun yumağı haline dönüşecek. Nüfusun 3 ya da 5 çocukla artması halinde sorun görülen 2038 yılında sahip olacağımız yaşlı nüfus sayısı değişmeyecek; fakat izleyen yıllarda kartopu gibi büyüyen yaşlı nüfusumuzun sorunlarını nasıl çözümlenebileceğimizin seçenekleri şimdiden üretilmediği, gerekli önlem alınmadığı için yaşlı nüfusun yoksulluğu, sefaletle dönüşebilir. Şimdiye değin sorun çözümleri olarak gördüğümüz aile kurumu, hem küçüldü hem de yoruldu. Sorunun çözümünü başka kurumlarla yapmak gerekiyor.

Kim üç çocuğa sahip olmak istiyor?

HÜNEE'nün 2008'de yaptığı araştırmaya göre evli kadınlarca istenen toplam doğurganlık sayısı 1,6 çocuk. Bunun değişkenlere göre alt-üst değer dağılım aralığı pek fazla değil. Buna karşın 2,16 olan toplam doğurganlık hızı ortalamasından alt-üst değerlerin uzaklaşmaları anlamlı (Çizelge 2).

Temel Özellik	İstemesi doğurganlık hızı	Toplam doğurganlık hızı
Kent	1.6	2.0
Köy	1.8	2.7
Toplam	1.6	2.18
Batı bölgesi	1.4	1.7
Kuzey, orta, güney	1.7	2.1
Doğu bölgesi	2.0	3.3
Eğitimi yok	2.7	2.7
İlk eğitim	2.3	2.3
Lise ve üzeri	1.5	1.5
Düşük refah düzeyi	3.4	3.4
Yüksek refah düzeyi	1.3	1.5

Çizelge 2: Değişik Özelliklere Göre Ailelerin İstedığı Toplam Doğurganlık Hızı.⁽⁷⁾

Günümüzde evli kadınların temel sorunu, istemeden gebe kaldıkları doğumları yapmalarından kaynaklanıyor. Sorun yerleşim olarak en çok köylerde ve doğu bölgesinde; ilkokulu bitirmemişler ile düşük refah düzeyi olan ailelerde hissediliyor. Bu ailelere istedikleri kadar doğurmaları için gerekli sağlık hizmetini kamu geçmiş altmış yılda olduğu gibi şimdi de veremiyor. Sorunu hisseden ailelere gerekli sağlık hizmeti verilirse hem anne ölümleri hem de TDH azalacak; aileler bakabilecekleri kadar çocuğa sahip olacaklar.⁽⁸⁾

Türkiye’de aileler son otuz yıl içinde doğurganlık konusundaki tutumları ile benimsedikleri küçük aileyi gerçekleştirilmeyi doğurganlık davranışları ile gösterdi. Ailelerin doğurganlıklarının azalışı yanında bunun sürdürülmesinin kararlı bir tutum olması sonucu, nüfusun yaş yapısı 0-35 yaşlarında durağan yapıya dönüşmeye başladı. Dahası bazı illerde ülkenin bu kararlı tutumundan daha az doğurganlık davranışının benimsendiği de görülüyor (Şekil 2). Ülkemizde tam sayım sonuçları ile bu sayım sonuçlarından seçilen örnekleme dayalı araştırma sonuçlarının gösterdiği tutarlılık bilim dünyasında her zaman takdirle karşılandı. Öte yandan iki bilgi kaynağının uzun yıllara dayalı bilgi birikimi nüfusbilimde değişik tekniklerin oluşturulmasını da sağladı.

Sonuç : Türkiye nüfusu 50 yıl gibi kısa bir zaman dilimi içinde doğum-ölüm hızlarında düşük düzeyde yeni bir dengeye ulaştı. Nüfusun yaş yapısının momentinden ötürü önümüzdeki 20-25 yıl içinde nüfusumuz bu düşük doğum-ölüm hızlara göre yine artışını sürdürecektir; fakat 2093-98 döneminden sonra kararlı/durulmuş bir yapıya kavuşacak.

Ailelerin doğurdukları çocuk sayısı ortalaması (2,1), bir nüfusun kendisini yenileyecek düzeye geldi. Nüfusun büyük çoğunluğunun (%80) kentte yaşadığı ülkemizde ailelerin çocuğa affettikleri psikolojik değer bağlamında, elde edilen kentsel gelirle çocuk yetiştirmenin maliyeti karşısında istedikleri çocuk sayısı (1,6) azaldı. Ülkedeki ailelerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenen bu davranış değişebilir mi? Şimdiye kadar değişik ülkelerde yapılan çalışmaların sonucu, bunun olamayacağını gösteriyor.

Ne var ki ülkemizde düzenli geliri olmayan, eğitimsiz, göçle kente gelenlerden belirli ceplerde yaşayanlar yanı sıra doğu bölgesi ile köylerde yaşamını sürdüren aileler içinde 3 ve daha çok çocuğa sahip olma isteği sürebilir. Bu aileler, rol model olarak benimsedikleri **Başbakan Erdoğan**’ın söylemi bağlamında bu davranışlarını içselleştirecek savunma mekanizmalarını geliştirebilir. Ancak bu içselleştirme onları çıkmaz sokağa yönlendirirken ülkemizi kısa zamanda **çıkılmaz sokak sorunları**yla baş başa bırakabilir.

Ülkemizde bu uyarıları 1960’lı yıllarda dinlemeyen Başbakan Demirel’in, şimdi “üç çocuk fazla” demesini iyi düşünelim. Başbakanlık koltuğunda oturduğu süre içinde azalan doğurganlık örüntüsüne karşın ülke nüfusunun ikiye katlandığını gören ender siyaset adamının deneyimlerine kulak verelim. 1965 yılında ilk kez yönetime geldiğinde 31 milyonluk bir ülke sorunlarına çözüm getirmenin mi, yoksa son kez yönetime geldiğinde 62 milyonluk bir nüfusun sorunları ile

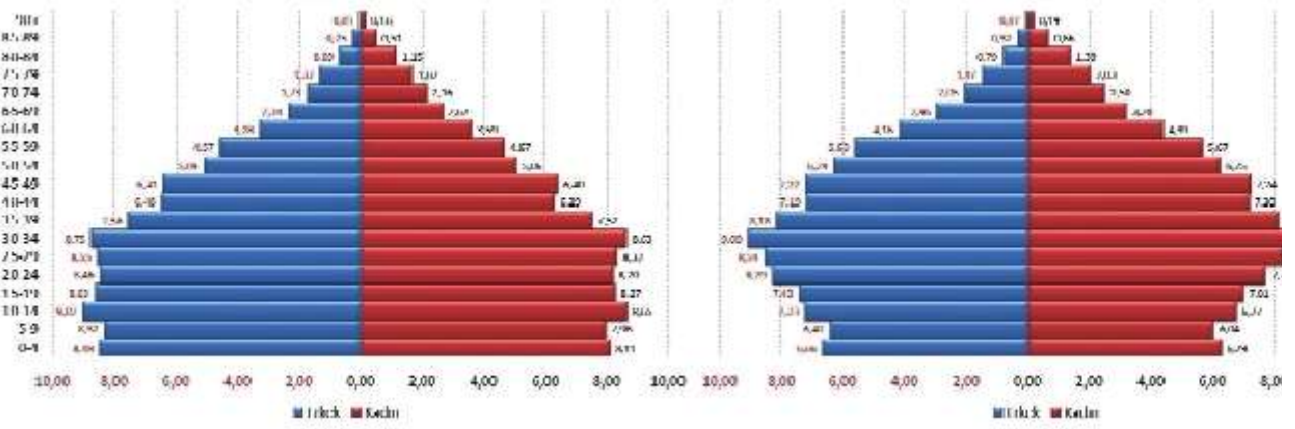
boğuşmanın mı tercih edilirliliğini bu ülkede Başbakan Demirel'den daha iyi anlayan biri olamaz.

Ülkemiz Başbakan Erdoğan'ın benimsediği ideolojinin ileri sürüldüğü zamanın koşullarını farklı gerçeklikle yaşadığı için, günümüz koşullarına göre yeni söyleme gerek var. Bu söylem **bilim öncülüğünde ortak akılla kurgulandığında**, gençler kaç çocuk yapacaklarını çok iyi bildiklerini ifade ediyorlar. Gençlerin büyük çoğunluğu (%75) iki ve daha az çocuk istiyor.⁽⁹⁾

Başbakan Erdoğanın dilinden düşürmediği söylem;

“- Halkımız ne istiyorsa o olacak!” biçiminde.

Halkımızın son otuz beş yılda istediği, gerçekleştirdiği doğurganlık Şekil 2'de görülüyor. Evlilik yaşamına yeni başlayacak gençlerin istediği de az sayıda çocuğa sahip olmak. Bu durumda başlıktaki soruyu sormak hakkımız değil mi? İdeoloji uğruna toplumdaki ailelerin tutumunda, değerinde, davranışında bir farklılık yaratmak, bu topluma ne kazandıracaktır?

Şekil 2: Türkiye ile İzmir Nüfusunun Yaş Yapısı (2011)

Kaynaklar

1. Amos H. Hawley: Human Ecology A Theory of Community Structure, s.110-117, New York, 1950.
2. C. P. Blacker: “ Stages in Population Growth”, Eugenics Review içinde, New York, 1947
3. William Peterson: Population, s.11-14, New York, 1961.
4. Davis Kingsley: “ Az Gelişmiş Ülkelerde Ölüm Hızlarındaki Büyük Düşme”, İktisadi Kalkınma (çeşme yazılar) içinde s.31-35,Ankara,1966.
5. Atilla Hancıoğlu, Banu Akadlı Ergöçmen ve Turgay Ünalın'a bu grafiği kullanmama izin verdikleri için teşekkür ederim.(Özel görüşme, Ankara, 2005).
6. Frejka, Tomas: The Future of Population Growth, Alternative Paths to Equilibrium, A Population Council Book, New York, s.219-249,1974.
7. HÜNEE: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, s:130, Ankara,2009.
8. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Sağlık Bakanlığı: Türkiye Ulusal Anne Ölümleri Çalışması 2005, Ankara, 2006.
9. Nüfusbilim Derneği ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu: 2007 Türkiye Gençlerde Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Araştırması, s.109-118 Ankara, 2007.

